

УДК 159:347.963

Яроменок М. А. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРОКУРОРА

Проаналізовано психологічний феномен професійного вигорання, механізм його утворення, що впливає на ефективність діяльності прокурорів, є індикатором його психічного здоров'я як працівника прокуратури.

Ключові слова: професійне вигорання, органи прокуратури, професійна деформація, емоційне вигорання, прокурор.

Реформування органів прокуратури, удосконалення діяльності прокурора в кримінальному провадженні, позбавлення прокурора окремих повноважень у сфері нагляду за законністю, запровадження європейських стандартів прокурорської служби потребують урахування зарубіжного досвіду практичної реалізації прокурором своїх повноважень і забезпечення психологічного підґрунтя прокурорської діяльності. Сучасне вітчизняне нормативно-правове регулювання професійної діяльності прокурора не містить жодного положення щодо забезпечення психічного здоров'я прокурора, що є запорукою його плідної професійної діяльності, може бути однією з вагомих причин неможливості здійснення повноцінного реформування органів прокуратури, переходу органів прокуратури України як цілісної системи на європейські стандарти діяльності.

Більшість сучасних науковців акцентує увагу на дослідженні професійної деформації юристів загалом. Вивченню професійної діяльності прокурора з позицій психології присвятили свої праці такі науковці, як І. О. Билиця, М. В. Бриков, Л. Р. Грицаєнко, О. В. Кобець, Д. Є. Ліфашина, А. О. Мельниченко, І. В. Недобор, І. В. Озерський, О. Б. Поляков, О. В. Синєкокий, О. Г. Яновська. Однак проблему професійного вигорання прокурора досі не проаналізовано, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є вивчення психологічного феномену професійного вигорання, механізму його утворення, ознак, змісту

та форм вияву в контексті впливу на ефективність діяльності прокурорів.

У ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [1].

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про прокуратуру», прокурор зобов'язаний неухильно дотримуватися присяги прокурора, виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень, діяти лише на підставі, у межах і спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури [1].

Виконання покладених на прокуратуру завдань потребує від її працівників високого професіоналізму, неупередженості, чесності, порядності та здатності протистояти намаганням неправомірного впливу на їхню службову діяльність. Саме такими є основні завдання, які ставить перед прокурорами Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури, затверджений наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року № 123 [2].

Своєрідність професійної діяльності прокурорів полягає в тому, що посадові обов'язки вони виконують у межах правової регламентації, яка підпорядковує її нормам закону, під пильною увагою суспільства в ситуаціях із непередбачуваним результатом, під впливом значного психічного, інформаційного й інтелектуального навантаження та ризику, пов'язаного з підвищеною відповідальністю, спілкуванням з різноманітними категоріями громадян, в умовах ненормованого режиму роботи, дефіциту часу для оперативного виконання нестандартних професійних завдань, звинувачувального характеру професійної діяльності тощо. Владний зміст повноважень, застосування яких вимагає вміння користуватися владою в межах норм закону, суспільної моралі та професійної етики, процесуальна самостійність і високий рівень особистої відповідальності за власні дії та рішення також потребують інтенсивної мобілізації інтелектуальних, психічно-вольових і моральних властивостей. Зазначені чинники можуть призвести до професійного вигорання, а

згодом – і професійної деформації, наслідками чого стають вияви девіантної поведінки прокурорів, які призводять до негативного соціального оцінювання, порушення професійної етики.

Реформування системи органів прокуратури України, поглиблення процесу її інтеграції в цивілізоване співтовариство правоохоронних органів зумовлює необхідність дослідження проблеми психологічних особливостей професійної деформації та професійного вигорання прокурорів, новітніх підходів до її розв'язання.

Зокрема, було встановлено, що відсутність професійної та психологічної готовності до діяльності негативно позначається на виконанні службових завдань, є причиною помилок, що можуть спричинити незворотні наслідки як для професійної діяльності, так і для психічного здоров'я прокурора.

На думку С. М. Серьогіна, С. І. Соколовського й А. Ф. Шипка, психічне здоров'я є специфічною складноінтегральною якістю індивіда, яка виникає та розвивається під впливом сукупності зовнішніх (соціальних, біологічних) і внутрішніх (психологічних) факторів, що визначають різноманітні психологічні особливості її вияву й успішність функціонування людини як посадової особи в процесі взаємодії з іншими людьми, соціумом або підлеглими [3].

Оскільки взаємодія прокурора з іншими суб'єктами під час професійної діяльності відбувається шляхом вербального та невербального спілкування, важливо акцентувати увагу на емоційних втратах, які його супроводжують. Емоційна втома накопичується поступово й непомітно.

У науковій літературі такі стани, як емоційне, психічне виснаження, емоційна черствість, втрата цікавості до професійної діяльності тощо, окреслено поняттям «психічне вигорання», якому властива спустошеність, нервова виснаженість, стан постійної втоми, формальність спілкування, зміна ставлення до себе та результатів власної діяльності, безкомпромісність, нездатність надавати емоційну підтримку, налагоджувати партнерські стосунки [4].

Термін «синдром психічного вигорання» у психологічній літературі застосовують для позначення емоційного та фізичного виснаження людей, професія яких передбачає емоційний контакт з іншими людьми та психологічним впливом на них. Психологічна енциклопедія пропонує таке тлумачення психічного вигорання: це психічний стан, який характеризується

виникненням відчуттів емоційної спустошеності й втоми, пов'язаних із професійною діяльністю [5].

Деформувальні тенденції потенційно закладені в усіх видах професійної діяльності, тому виникнення синдрому емоційного вигорання пов'язують з розвитком професійних деформацій особистості. Їм притаманне накопичення деструктивних змін у поведінці людини під впливом низки внутрішніх і зовнішніх чинників, які в майбутньому негативно позначаються на продуктивності праці.

Аналіз проблеми професійної деформації в контексті розвитку системи наукового знання, як, зрештою, і будь-якого іншого соціального явища, неможливий відокремлено від вивчення феномену розвитку сучасних різновидів професійної деформації загалом, професійного вигорання та життєвої кризи в професійній сфері. Структура професійної компетентності фахівця охоплює не лише знання, уміння та навички, а й професійний образ світу, набір професійно значущих властивостей особистості, у які імпліцитно вбудовано ціннісно-сміслову систему світосприйняття.

Із цього приводу М. Буриш зазначає, що емоційне вигорання є поштовхом до професійного вигорання. Дослідник виокремлює такі фази: попереджувальну (надмірна участь у діяльності); виснаження (відчуття безсилля, безсоння); зниження рівня власної участі (стосовно колег, оточення, професійної діяльності, підвищення рівня вимог); емоційні реакції (депресія, агресія); фазу деструктивної поведінки (сфери інтелекту, мотиваційна, емоційно-соціальна, психосоматичні реакції та ослаблення імунітету, розчарування, негативна життєва установка).

На думку Р. М. Грановської, професійна деформація виявляється в стереотипних діях. Причиною таких дій є ідеалізоване сприйняття власних знань і вмінь, небажання брати участь у нових навчальних програмах, удосконалювати себе як професіонала.

Вигорання, зауважують К. Маслач і С. Джексон, є результатом розбіжностей між якостями особистості та роботою, яку вона виконує. Феномен вигорання не є раповим явищем, а має глибинні передумови, приховані в неусвідомлених тенденціях психіки.

Найпоширенішим є такий підхід до тлумачення терміна «професійне вигорання»: це стресова реакція, що виникає внаслідок впливу на особистість стресів, притаманних фаху. Це

неоднорідна група особливих психологічних станів, які розвиваються в здорових людей в умовах перенапруження від професійної діяльності.

Таким чином, професійне вигорання прокурорів слід трактувати як складний психофізіологічний феномен, що передбачає емоційне, розумове, психологічне, фізичне виснаження через тривале емоційне навантаження під час здійснення професійної діяльності, пов'язаної із захистом прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Досі не сформульовано єдиного підходу до визначення структури й динаміки синдрому вигорання. Однокомпонентні моделі відображають його як комбінацію фізичного, емоційного та когнітивного виснаження. Деякі вчені головним чинником вважають емоційне виснаження, а решту компонентів – наслідком неконструктивної поведінки подолання (деперсоналізації) або мотиваційної деформації (редукції досягнень). Автори однофакторної моделі Е. Аронсон і А. М. Пайнс тлумачать вигорання як стан фізичного, емоційного й когнітивного виснаження, спричиненого тривалим перебуванням в емоційно переобтяжених ситуаціях. Вони вважають виснаження головною причиною, а решту виявів дисгармонії переживань і поведінки – наслідком [6].

Згідно з двофакторною моделлю, вигорання – це конструкт, що має афективний (емоційне виснаження) і настановний (негативні установки щодо реципієнтів – деперсоналізація; зниження самооцінки щодо власних професійних досягнень і компетентності – редукція персональних досягнень) компоненти. У двовимірній структурі вигорання емоційне виснаження та деперсоналізацію пропонують розглядати як єдиний чинник або тлумачать як визначальні чинники вигорання [6].

Трикомпонентна модель охоплює емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію персональних досягнень. Автори трифакторної моделі С. Джексон і К. Маслач синдром вигорання відображають у вигляді тривимірного конструкта, який передбачає: 1) емоційне виснаження, коли індивід виснажений емоційно та фізично, скаржиться на постійний головний біль, застуду; 2) деперсоналізацію; 3) редукцію особистих досягнень, коли відбувається «повне емоційне вигорання», що переростає в огиду до всього на світі [6].

У чотирикомпонентній моделі один з елементів вигорання (емоційне виснаження, деперсоналізація або зредуковані персональні досягнення) розділяють на два окремі чинники [6].

Процесуальні моделі вигорання розглядають динаміку його розвитку як процес посилення емоційного виснаження, унаслідок якого формуються негативні установки щодо суб'єктів професійної діяльності. Вигорання є динамічним процесом, що розвивається в часі й має певні фази. На думку Дж. Гринберга, вигорання має такі етапи: 1) «медовий місяць» (професійна діяльність починає приносити дедалі менше задоволення); 2) «брак палива» (втома, апатія, ухиляння від професійних обов'язків); 3) «хронічні симптоми» (виснаженість, схильність до захворювань, психологічні переживання); 4) «криза» (розвиваються хронічні захворювання, людина втрачає працездатність); 5) «пробиття стіни» (захворювання загострюються, кар'єра знаходиться під загрозою) [6; 7].

Здійснене дослідження засвідчило, що для прокурорів притаманна трикомпонентна модель психічного вигорання, яка характеризується емоційним виснаженням, тобто зниженим емоційним фоном, байдужістю як результатом емоційного перенасичення під час виконання посадових обов'язків; деперсоналізацією, що виявляється в деформації стосунків з іншими людьми – посиленні негативізму, цинічності налаштувань і почуттів щодо інших; редукцією особистих досягнень, що полягає в негативному оцінюванні себе, власних професійних досягнень та успіхів, відчуття нездатності позитивно вплинути на організацію діяльності та функціонування системи органів прокуратури України, яка поступово поглинає прокурора, нав'язуючи йому звичні методи й форми роботи.

Наявні підходи до вивчення синдрому емоційного вигорання не дають змоги сформуванню єдиної системи психологічних детермінант цього явища. Традиційно чинники, що спричиняють емоційне вигорання, групували у два великі блоки: особливості професійної діяльності й індивідуальні характеристики працівників. Деякі автори виокремлюють третю групу чинників, розглядаючи змістовні аспекти діяльності як самостійні. Іноземні дослідники вважають основною передумовою вигорання наявність організаційних проблем. Інші науковці визначають як найважливіші особистісні характеристики (низька самооцінка, високий нейротизм, тривожність), екстернальний локус контролю [6].

Деякі автори доводять, що вигорання є одним із виявів професійної деформації особистості, інші стверджують, що ці феномени різняться. Професійну деформацію науковці трактують як сформовані у професії аспекти особистості, які мають негативний відтінок і виявляються, здебільшого, у непрофесійному житті. Вигорання – це виключно професійний феномен. Така позиція є цілком обґрунтованою. Водночас професійна деформація не завжди має негативний характер, тому слід уточнити дефініцію поняття професійної деформації. Крім того, можна припустити, що вигорання не може не відобразитися на діяльності й самопочутті людей у непрофесійних сферах життя. Деформація особистісних особливостей виявляється на більш пізніх етапах професійної кар'єри, а вигорання може статися й на початку професійної діяльності внаслідок невідповідності між вимогами професії та намаганнями особистості [7].

На відміну від професійної деформації, психічне вигорання можна вважати випадком повного регресу професійного розвитку, оскільки воно стосується особистості загалом, руйнує її, негативно позначається на ефективності трудової діяльності.

Дослідники Г. В. Чуйко й І. І. Чернописька вважають, що до швидшого виникнення та розвитку синдрому вигорання закономірно схильні найсумлінніші працівники, віддані справі й захоплені роботою, з ідеалістичними уявленнями про неї та її важливість. Руйнування цих уявлень, усвідомлення власної малозначущості призводять до депресії, зневіри в собі та професії як засобі професійної самореалізації [4].

Можна констатувати, що поняття «професійна деформація», «професійне вигорання» прокурора в умовах сучасного правового регулювання пов'язане з недотриманням загальних норм Закону України «Про прокуратуру», Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури. Особа, яка зазнала впливу професійної деформації, виходить за межі внутрішнього імперативу поведінки, тобто взятого на себе складанням Присяги обов'язку зразково виконувати покладені функції. Вияви професійної деформації в майбутніх прокурорів можна подеколи спостерігати ще під час навчання у вищих навчальних закладах, які згодом починають швидко прогресувати [8].

Професійне вигорання безпосередньо стосується вже молодих спеціалістів. Зазначене може бути пов'язане з

невідповідністю уявлень про майбутню роботу реальному процесу виконання професійних повноважень, значним обсягом нової складної для розуміння та застосування інформації, страхом персональної відповідальності за самостійне прийняття рішень, виконанням поставлених завдань з порушенням вимог чинного законодавства за порадами окремих колег для оперативного розв'язання проблеми за шаблоном тощо.

Після закінчення стажування в більшості працівників, які пройшли процес адаптації до професійної діяльності в органах прокуратури, починає розвиватися професійна деформація внаслідок пристосування до неформально встановлених правил діяльності, аналізу причинно-наслідкового зв'язку власних спроб і помилок, практичного досвіду тощо. Це стає наслідком змін особистісних характеристик працівника прокуратури, що суттєво впливає на його психічне здоров'я.

Отже, одним з найактуальніших завдань процесу реформування системи органів прокуратури України є забезпечення нормативно-правового регулювання діяльності щодо збереження психічного здоров'я та підтримання психологічного благополуччя прокурора як представника влади, що стоїть на захисті прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Реформування прокуратури України, наближення її діяльності до європейських стандартів актуалізують проблему формування кадрового складу. Підготовка корпусу високоосвічених, кваліфікованих прокурорів із необхідним рівнем ділових і морально-етичних якостей сприятиме трансформації системи органів прокуратури України в правову інституцію європейського зразка, а її діяльність відповідатиме суспільним очікуванням, демократичним принципам і цінностям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
2. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затв. Всеукр. конф. прокурорів від 27 квіт. 2017 р. – Офіц. док. – Київ, 2017.
3. Сergygin S. M. Психічне здоров'я як фактор ефективності професійної діяльності державного службовця: зарубіжний

досвід [Електронний ресурс] / С. М. Серьогін, С. І. Соколовський, А. Ф. Шипко. – Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf>. – Назва з екрана.

4. Міщенко М. С. Особливості синдрому емоційного вигорання / М. С. Міщенко // *Актуальні проблеми психології*. – Т. XI. – Вип. 6. – Кн. II. – 2013. – С. 103–113.

5. Пенікер О. В. Синдром професійного вигорання і його профілактика [Електронний ресурс] / О. В. Пенікер. – Режим доступу: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/11_2008/05.pdf. – Загл. с екрана.

6. Грицук О. В. Основні принципи та підходи до дослідження синдрому емоційного вигорання у зарубіжній психології [Електронний ресурс] / О. В. Грицук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpip/1/2012_35/Gricuk.pdf. – Назва з екрана.

7. Іванашко О. Є. Професійна адаптація і професійне вигорання особистості / О. Є. Іванашко // *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. – 2007. – № 19 (43). – С. 82–85.

8. Бевзюк І. Сутність комунікативної компетентності прокурора / І. Бевзюк, І. Козьяков // *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. – 2015. – № 2. – С. 10–18.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro prokuraturu: vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1697-VII [Law of Ukraine on Prosecutor's Office from October 14, 2014, No. 1697-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 2-3 [in Ukrainian].

2. Kodeks profesiinoi etyki ta povedinky prokuroriv: zatv. Vseukr. konf. prokuroriv vid 27 kvit. 2017 r. [Code of ethics and behavior of prosecutors: Zatv. Allukr conf. Prosecutors from April 27, 2017] [in Ukrainian].

3. Serohin, S.M., Sokolovskyi, S.I., & Shypko, A.F. *Psyhichne zdorovia yak faktor efektyvnosti profesinoi diialnosti derzhavnoho sluzhbovtsia: zarubizhnyi dosvid [Mental health as a factor of the effectiveness of the civil servant's professional activity: foreign experience]*. Retrieved from <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf> [in Ukrainian].

4. Mishchenko, M.S. (2013). Osoblyvosti syndromu emotsiinoho vyhorannia [Features of a syndrome of emotional burnout]. *Aktualni problemy psykholohii, Actual problems of psychology*, 6, 103-113 [in Ukrainian].

5. Peniker, O.V. *Sindrom professionalnogo viganania i ego profilaktika [Syndrome of professional burnout and its prevention]*. Retrieved from http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/11_2008/05.pdf [in Russian].

6. Hrytsuk, O.V. *Osnovni pryntsyipy ta pidkhody v doslidzhennia syndromu emotsiinoho vyhorannia u zarubizhni psykholohii [Basic principles and approaches to*

the study of the syndrome of emotional burnout in foreign psychology]. Retrieved from http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpip/1/2012_35/Gricuk.pdf [in Ukrainian].

7. Ivanashko, O.Ye. (2007). *Profesiina adaptatsiia i profesiine vyhoriannia osobystosti* [Professional adaptation and professional burnout of the individual]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova, Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*, 19(43), 82-85 [in Ukrainian].

8. Bevziuk, I., & Koziakov, I. (2015). *Sutnist komunikatyvnoi kompetentnosti prokurora* [The essence of the communicative competence of the prosecutor]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 2, 10-18 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.10.2017

Yaromenok M. – *Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Professional Burnout as a Factor in the Prosecutor's Mental Health

The article describes the psychological phenomenon of professional burnout, the mechanism of its formation, its features and content, which affects the efficiency of prosecutors' activity and is an indicator of his mental health as an employee of the prosecutor's office. It is established that in the process of professional activity, emotional losses are inevitable. Since deforming tendencies are potentially laid in all types of professional activity, the emergence of the emotional burnout syndrome is in direct connection with the development of professional deformations of the individual. Employees of the prosecutor's office are not an exception. The lack of professional and psychological readiness for professional activities, and especially in tense difficult situations, negatively affects the performance of official tasks by the prosecutor. Changing personality characteristics of the prosecutor's employee at the dawn of his professional career is one of the most important reasons for the rapid development of professional burnout, and in the future, and professional deformation, which significantly affects the mental health of the prosecutor.

The author conducted a study and demonstrated that the professional burnout is affecting young professionals – trainees to

the post of prosecutor with a work experience of up to one year. This is explained by the discrepancy between the thoughts on future work and the actual process of exercising professional powers, the large volume of new and difficult to understand information, the fear of personal responsibility for independent decision-making, the fulfillment of the tasks, in accordance with the necessity of the operative solution of the tasks set, etc.

The prosecutor is a representative of the authorities, he stands in defense of human rights and freedoms, the general interests of society and the state, and its practical application. The author argued that one of the most urgent tasks of the reform process of the organs of the public prosecutor's office of Ukraine is to provide activities for the preservation of mental health and the maintenance of the psychological well-being of the prosecutor.

Keywords: professional burnout, prosecutor's offices, professional deformation, emotional burnout, prosecutor.